

ЧЕРНИШ М. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID ID: 0009-0000-6416-7617

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.105>

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

У статті розглядається суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема в контексті формування умислу, мотивів і мети правопорушників. Автор описує два етапи формування умислу, що передбачають усвідомлення особою суспільної небезпечності своїх дій та прийняття свідомого рішення про їх вчинення. Особливу увагу приділено економічним, політичним та соціальним мотивам, які можуть спонукати до екологічних правопорушень. Аналізуються емоційні фактори, такі як емоційна безвідповідальність і стрес, які можуть бути рушійною силою в частині збільшення випадків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Окремо розглянуто труднощі у визначенні причинно-наслідкових зв'язків та складність правового регулювання кримінальних правопорушень проти довкілля.

У висновку зазначено, що комплексний підхід до вдосконалення правового регулювання дозволить підвищити ефективність кримінальної відповідальності за порушення екологічних норм. Аналіз суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля демонструє важливість усвідомлення особою своїх дій та наслідків, що можуть виникнути через порушення екологічних норм. Перший етап формування умислу, коли особа розуміє суспільну небезпечність своїх вчинків, є критичним для визначення вини. Другий етап, що передбачає свідоме прийняття рішення діяти всупереч забороні, вказує на наявність прямого умислу. Мотиви таких правопорушень часто мають економічну, політичну або соціальну основу, що визначає мету їх вчинення. Емоційний стан осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, може значно вплинути на їхні дії, адже емоційна безвідповідальність або стрес можуть сприяти прийняттю рішень на шкоду довкіллю.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків між діями правопорушника та наслідками є складним, особливо коли шкода довкіллю проявляється через тривалий час. Труднощі в застосуванні правових норм і відсутність чітких критеріїв оцінки мотивів можуть призводити до неоднозначних результатів у правозастосуванні. Водночас важливим є врахування юридичних осіб як учасників екологічних правопорушень, що вимагає окремого підходу до оцінки їх діяльності. Удосконалення правового регулювання та аналізу суб'єктивної сторони таких правопорушень сприятиме підвищенню ефективності кримінальної відповідальності. Тому для досягнення належного захисту екологічних прав необхідно забезпечити комплексний підхід до розв'язання цих проблем.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, умисел, мотив, мета, екологічна злочинність, кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальна відповідальність, правове регулювання, екологічні норми, емоційний стан.

Chernysh M. O. Determination of the subjective party in criminal offences against the environment

The article examines the subjective side of criminal offences against the environment, in particular in the context of intent, motives and purpose of offenders. The author describes two stages of intent formation, which involve a person's awareness of the social danger of their actions and making a conscious decision to commit them. Particular attention is paid to economic, political and social motives that may lead to environmental offences. Emotional factors, such as emotional irresponsibility and stress, are analysed, which can be a driving force in terms of increasing the number of cases of criminal offences against the environment. The author also discusses the difficulties in determining the cause and effect relationships and the complexity of legal regulation of criminal offences against the environment. The author concludes that a comprehensive approach to improving legal regulation will increase the effectiveness of criminal liability for violations of environmental standards.

Analysis of the subjective side of criminal offenses against the environment demonstrates the importance of a person's awareness of their actions and the consequences that may arise from violating environmental norms. The first stage of the formation of intent, when a person understands the social danger of their actions, is critical for determining guilt. The second stage, which involves a conscious decision to act contrary to the prohibition, indicates the presence of direct intent. The motives of such offenses often have an economic, political or social basis, which determines the purpose of their commission. The emotional state of individuals who commit environmental offenses can significantly influence their actions, since emotional irresponsibility or stress can contribute to making decisions that harm the environment.

Determining the cause-and-effect relationships between the offender's actions and the consequences is difficult, especially when environmental damage manifests itself after a long time. Difficulties in applying legal norms and the lack of clear criteria for assessing motives can lead to ambiguous results in law enforcement. At the same time, it is important to take into account legal entities as participants in environmental offenses, which requires a separate approach to assessing their activities. Improving legal regulation and analyzing the subjective side of such offenses will contribute to increasing the effectiveness of criminal liability. Therefore, to achieve proper protection of environmental rights, it is necessary to ensure a comprehensive approach to solving these problems.

Key words: *subjective side, intent, motive, purpose, environmental crime, criminal offences against the environment, criminal liability, legal regulation, environmental norms, emotional state.*

Постанова проблеми. Проблема визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля є актуальною через зростання екологічних викликів у сучасному суспільстві. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення охоплює психологічний стан особи під час його вчинення, що включає форму вини, мотив, мету та емоційний стан. Встановлення цієї сторони у правопорушеннях проти довкілля ускладнюється специфікою екологічних відносин і наслідків.

Однією з ключових проблем є визначення форми вини. У багатьох випадках кримінальні правопорушення проти довкілля вчиняються через необережність, наприклад, під час порушення правил зберігання токсичних речовин. Водночас, правопорушення, які мають умисний характер, потребують аналізу не лише об'єктивних, але й суб'єктивних ознак, що іноді важко довести.

Мотиви таких правопорушень можуть бути економічними, політичними або навіть побутовими. Наприклад, умисне забруднення водойм з метою уникнення витрат на

утилізацію відходів є прямим порушенням екологічного законодавства. Однак, мотиви часто залишаються прихованими, що створює складнощі у процесі розслідування.

Особливої уваги потребує питання кваліфікації дій, коли порушення мають змішаний характер: поєднання необережності з умислом. Наприклад суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 245, статтями 248, 249, 250 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), характеризується як умислом, так і необережністю [1]. При цьому судова практика також свідчить про нерідкі випадки, коли особи не усвідомлюють наслідків своїх дій для довкілля, що викликає труднощі у визначенні їх вини.

Додатковою проблемою є відсутність чітких методик для оцінки суб'єктивної сторони в екологічних правопорушеннях. Експертні дослідження, які можуть допомогти в цьому питанні, часто залишаються недостатньо розробленими. Важливим є також питання співвідношення вини юридичних і фізичних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Неврегульованість питань щодо суб'єктивної сторони ускладнює застосування кримінального законодавства. Судові рішення у таких справах часто не враховують усіх аспектів, що призводить до неоднозначності та потенційної несправедливості у винесенні вироків.

Отже, для ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля необхідне удосконалення правових норм та підходів до визначення суб'єктивної сторони.

Аналіз останніх досліджень. Окремим питанням визначення суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, зокрема проти довкілля приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як: Андрієшин В.В., Баулін Ю.В., Бондар В.С., Герасимова Л.І., Глушков О.В., Гритенко О.А., Дагель П.С., Демидов Ю.А., Куц В.М., Литвинов О.М., Остроменка В.М., Примаченко В.Ф., Руденко Л.М., Сергєєв А. В., Шаблістий В.В., Юнін О.С. та інші.

Метою написання статті є визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля з метою створення підґрунтя вдосконалення норм закону про кримінальну відповідальність, що встановлюють покарання за кримінальні правопорушення проти довкілля, та практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення розуміють сукупність обов'язкових та факультативних ознак, які характеризують внутрішню сторону кримінального правопорушення, виражену через психічне ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Своєю чергою поведінка особи, включаючи протиправну, відображає взаємодію зовнішніх (фізичних) та внутрішніх (психологічних) чинників, тому суб'єктивна сторона повинна аналізуватися разом із об'єктивною.

Водночас це питання охоплює такі складові, як вина, мотив та мета, які дозволяють оцінити внутрішній стан правопорушника та зрозуміти його дії у контексті закону [2, с. 415]. Аналіз суб'єктивної сторони дозволяє розмежувати умисні дії, необережність та інші форми поведінки, які мають кримінально-правове значення.

Кожен елемент, включно з характеристиками суб'єктивної сторони, необхідно детально вивчати при застосуванні кримінально-правових норм, зокрема, юридична кваліфікація таких правопорушень має точно відповідати їх законодавчому опису.

Принагідно зауважити, що у кримінально-правовій літературі четвертою ознакою суб'єктивної сторони доказування вини є розмежування психологічного та емоційного стану особи, який називають факультативною ознакою суб'єктивної сторони доказування вини. Автор обґрунтовує цю позицію тим, що люди вчиняють кримінальні правопорушення в певних емоційних станах, під впливом певних емоцій, таких як страх перед покаранням, співчуття до потерпілого, сильне душевне хвилювання. Хоча більшість цих емоцій виходять за межі складу кримінального правопорушення, закон, проте, визнає кримінально-правове значення деяких емоцій. Як зазначається в науковій літературі, емоції характеризують психічний стан особи, але не характеризують її психічне ставлення до діяння та його наслідків. Нами підтримується позиція більшості науковців, які досліджували суб'єктивну сторону

кримінального правопорушення, щодо характеристики цього елементу вини трьома ознаками - виною, мотивом і метою, які органічно взаємопов'язані та взаємозалежні.

Ми вважаємо, що вина у складі кримінальних правопорушень проти довкілля потребує більш деталізованого законодавчого визначення. Для забезпечення чіткості та ефективності кримінально-правової охорони довкілля, у диспозиціях статей слід врахувати кілька ключових критеріїв визначення вини. По-перше, необхідно конкретизувати форми вини, зокрема чітко розмежувати умисел і необережність, із зазначенням ознак, які свідчать про усвідомлення або неусвідомлення суспільної небезпеки дій. По-друге, варто деталізувати можливі мотиви кримінальних правопорушень проти довкілля, наприклад, прагнення до економічної вигоди, недбале ставлення до екологічних норм або незнання правил. По-третє, важливо визначити мету, з якою було вчинено діяння, зокрема чи мала особа на меті заподіяння шкоди довкіллю, чи діяла через недбалість. По-четверте, слід уточнити, як враховується помилка правопорушника щодо фактичних обставин, що впливають на оцінку його дій. Нарешті, необхідно передбачити критерії врахування обставин, за яких особа діяла, наприклад, умови непередбачуваної екологічної ситуації чи форс-мажорні обставини, що могли вплинути на її спроможність контролювати свої дії. Такий підхід дозволить зробити законодавчі норми більш адаптованими до сучасних викликів охорони довкілля. Водночас ми переконані, що вина є центральним елементом суб'єктивної сторони, тобто психічним ставленням особи до свого діяння і його наслідків. Вбачається, що інтелектуально-вольові процеси тісно пов'язані з мотивами та емоціями.

Натомість інші дослідники стверджують, що вина є ширшим поняттям, яке виходить за межі суб'єктивної сторони. Зокрема, науковець Любавіна В.П. підсумовує думки науковців, що вина охоплює елементи як об'єктивної, так і суб'єктивної сторін правопорушення. Тобто вина, яка складає суб'єктивну сторону протиправного діяння, одночасно виступає як цілісна характеристика кримінального правопорушення в усіх його істотних для відповідальності відношеннях [3, с. 272].

Висновки науковців підтверджують необхідність розмежування понять. Суб'єктивна сторона включає психічне ставлення особи до діяння, його мотиви, мету та емоційний стан, тоді як вина характеризує лише інтелектуальну та вольову складові умислу чи необережності. Ці елементи не слід ототожнювати, оскільки таке трактування суперечить як теоретичним засадам, так і положенням чинного законодавства. На прикладі ст. 253 КК України, можна зазначити, що особливості суб'єктивної сторони мають істотне значення для його кваліфікації [1].

На першому етапі формування умислу особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність своїх дій. Це так званий інтелектуальний критерій вини, який вимагає від особи здатності зрозуміти, що її дії можуть порушити екологічні норми або створити ризик для довкілля. На цьому етапі формування суб'єктивної сторони полягає в оцінці своїх дій і можливих наслідків [4, с. 15].

Другий етап передбачає прийняття рішення діяти всупереч забороні, зазначеній у ч. 1 ст. 253 КК України, або утриматися від таких дій [1]. Якщо особа обирає вчинення протиправних дій, вона свідомо бажає їх здійснити. В цьому аспекті йдеться про прямий умисел, коли винний діє цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх вчинків і прагнучи досягнення певного результату [4, с. 15].

Водночас деякі науковці вказують, що умисними можуть вважатися і дії, коли особа не усвідомлює всієї суспільної небезпечності свого діяння, але бажає його вчинити. Такий підхід застосовується і для аналізу правопорушень із формальним складом, до яких належать діяння, передбачені ст. 238 ККУ [1]. В цьому випадку суспільно небезпечні наслідки є несуттєвими для визначення складу правопорушення, оскільки акцент робиться на самому факті порушення встановлених правил. Проектуючи або експлуатуючи споруди без систем захисту довкілля, особа може ігнорувати можливість настання екологічних наслідків, зосереджуючись лише на важливості виконання своїх дій з погляду особистих інтересів. Наприклад, суб'єкт може виправдовувати відсутність інженерних систем захисту довкілля економічною вигодою або прагненням до спрощення виконання робіт.

Мотив є ще одним важливим елементом суб'єктивної сторони. Вони відображають внутрішні спонукання особи до вчинення кримінального правопорушення. У контексті екологічних правопорушень мотиви часто є економічними, зокрема прагнення уникнути витрат на дотримання екологічних стандартів або збільшення прибутків через незаконне використання природних ресурсів [5, с. 61]. Наприклад, підприємство може скидати відходи у річку, щоб заощадити на утилізації, керуючись винятково фінансовими міркуваннями.

Загалом сутність мотиву вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля проявляється у: 1) впливі зацікавлених особи; 2) користі; 3) інших причинах. Мотив не входить до змісту психічного ставлення особи до своєї поведінки, зокрема передбаченого ч. 1 ст. 253 ККУ, а становить психологічну основу, на якій виникає мотивація, як волевиявлення, оскільки перебуває поза сферою інтелекту та волі. Як складова психічних процесів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення, мотив, на відміну від вини, складається з незлочинних спонукань, які не оцінюються кримінальним законом. Таким чином, мотив - це завжди психологічна причина вчинку, яка з цієї позиції є усвідомленим спонуканням, користю тощо.

Мета вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є складним і багатограним питанням, що вимагає комплексного підходу. Кримінальні правопорушення в цій сфері можуть мати різні мотиви, серед яких найпоширенішими є економічні, політичні та соціальні фактори. На думку багатьох науковців, основною метою правопорушників є досягнення фінансової вигоди через порушення екологічних норм і стандартів, що дозволяє їм знижувати витрати на очищення забруднених територій або уникати витрат на дотримання екологічних стандартів [6, с. 133].

Також, деякі дослідники зазначають, що економічний аспект часто стає основним чинником, що спонукає до екологічних правопорушень. Наприклад, за словами Турлової Ю.А. обговорюються загальні ознаки та риси злочинів проти екологічної безпеки, що дозволяє виокремити їх у відносно самостійну групу для дослідження та систематизації [7, с. 280].

Слід звернути увагу на політичні чинники, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Вважається, що недостатня увага до охорони довкілля з боку державних органів влади може призводити до ігнорування екологічних норм і дозволяти підприємствам порушувати закон для отримання короткострокових вигод.

Крім того, є думка, що деякі правопорушення проти довкілля можуть мати соціальну мотивацію. Іноді громади або окремі особи вчиняють правопорушення через невідповідність між соціальними та економічними умовами життя та екологічними вимогами. Зокрема у навчальному посібнику Хилько М.І. аналізує, як низький рівень життя та економічні труднощі можуть спонукати населення до дій, що шкодять довкіллю [8].

Ці думки демонструють різноманітність підходів до аналізу мети вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Вони підтверджують, що кримінальні правопорушення не мають однозначної мотивації, а їх причини можуть бути як економічними, так і соціальними, і навіть політичними.

Емоційний стан осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, є важливим аспектом, який має значення як для розуміння мотивації осіб які вчиняють кримінальні правопорушення, так і для оцінки їх поведінки. Емоції можуть бути як рушійною силою, так і наслідком вчинених дій. Науковці, аналізуючи цей аспект, звертають увагу на різноманітні емоційні фактори, які можуть сприяти порушенню екологічних норм.

Одним із основних факторів є емоційна безвідповідальність. Тобто деякі правопорушники вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля через емоційну незрілість або відсутність співчуття до природи. Така емоційна дистанція дозволяє їм здійснювати екологічні правопорушення, не відчуваючи глибокого занепокоєння за наслідки своїх дій. Це може бути пов'язано з невизначеністю чи байдужістю щодо майбутнього екологічного стану, що спонукає до короткострокових рішень, які шкодять довкіллю.

Інший емоційний стан, який може виникати в осіб, що вчиняють екологічні правопорушення – це емоційна реакція на тиск зовнішніх умов. Герасимова Л.І. наголошує, що

в умовах економічної або соціальної скрути люди можуть відчувати стрес, що іноді призводить до сприйняття порушення екологічних норм як способу полегшення ситуації, наприклад, з метою здобуття матеріальних благ, коли індивід переживає почуття безнадійності або відчаю.

Деякі науковці звертають увагу на те, що емоції можуть також виступати як реакція на несправедливість або нерівність у розподілі природних ресурсів. Відчуття соціальної несправедливості, коли людина бачить, що природні ресурси використовуються на шкоду іншим або що навколишній світ забруднений через діяльність великих корпорацій, може породжувати у людей гнів, який сприяє вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля.

На думку інших дослідників, важливим фактором є також емоційне переосмислення особистої відповідальності за стан природи. Іноді емоційний стан правопорушників може бути пов'язаний із внутрішнім конфліктом, коли людина усвідомлює свою участь у погіршенні екологічної ситуації, але не має достатньої мотивації для зміни поведінки.

Загалом, емоційний стан осіб, які вчиняють правопорушення проти довкілля, є різноманітним і багатоаспектним. Він може бути пов'язаний як із внутрішніми переживаннями та емоційними реакціями на зовнішні умови, так і з індивідуальними переконаннями щодо природи та її охорони.

Особливістю кримінальних правопорушень проти довкілля є їх складний зміст. Такі дії часто спрямовані не лише на довкілля, але й на економічні, соціальні чи інші суспільні відносини. Наприклад, забруднення водойм може призводити до зниження якості питної води, що впливає на громадське здоров'я.

Крім того, специфіка кримінальних правопорушень проти довкілля полягає у труднощах встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та наслідками. У багатьох випадках наслідки проявляються через тривалий час, що ускладнює процес доведення вини. Це вимагає спеціалізованих знань і застосування експертних методик для визначення зв'язку між діями правопорушника і шкодою довкіллю.

Складність визначення суб'єктивної сторони також зумовлена тим, що в екологічних правопорушеннях часто фігурують юридичні особи. Для таких випадків необхідно оцінювати не лише дії конкретних працівників, але й системні порушення на рівні організації.

Недосконалість правового регулювання ускладнює практичну реалізацію норм щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. Наприклад, відсутність чітких критеріїв оцінки мотивів і мети створює ризик неоднозначного застосування норм закону.

Висновок. Аналіз суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля демонструє важливість усвідомлення особою своїх дій та наслідків, що можуть виникнути через порушення екологічних норм. Перший етап формування умислу, коли особа розуміє суспільну небезпечність своїх вчинків, є критичним для визначення вини. Другий етап, що передбачає свідоме прийняття рішення діяти всупереч забороні, вказує на наявність прямого умислу. Мотиви таких правопорушень часто мають економічну, політичну або соціальну основу, що визначає мету їх вчинення. Емоційний стан осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, може значно вплинути на їхні дії, адже емоційна безвідповідальність або стрес можуть сприяти прийняттю рішень на шкоду довкіллю.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків між діями правопорушника та наслідками є складним, особливо коли шкода довкіллю проявляється через тривалий час. Труднощі в застосуванні правових норм і відсутність чітких критеріїв оцінки мотивів можуть призводити до неоднозначних результатів у правозастосуванні. Водночас важливим є врахування юридичних осіб як учасників екологічних правопорушень, що вимагає окремого підходу до оцінки їх діяльності. Удосконалення правового регулювання та аналізу суб'єктивної сторони таких правопорушень сприятиме підвищенню ефективності кримінальної відповідальності. Тому для досягнення належного захисту екологічних прав необхідно забезпечити комплексний підхід до розв'язання цих проблем.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Шаблистий В.В. Ефективність кримінально-правового забезпечення екологічної безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського інституту внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.412-418
3. Любавіна В.П. The concept of guilt as an element of the content of criminal law of Ukraine. *Часопис Київського університету права*, 2021, № 2. С. 270-273.
4. Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. № 2. С. 12–17.
5. Юнін О. С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2013. № 1 (39). С. 59-63.
6. Ус, О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. Вип. 49. С. 130-136.
7. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.
8. Хилько М. І. Х45 Екологічна безпека України: навчальний посібник. Київ., 2017. С. 266.

